

วิเคราะห์สรุป

จากการศึกษาลักษณะนโยบายเศรษฐกิจที่มีต่อหัวเมืองฝั่งตะวันตก จะเห็นว่านโยบายหลักของรัฐบาลสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมุ่งสร้างเสถียรภาพให้กับรัฐบาล โดยให้ความสำคัญกับการตั้งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเข้าสู่ศูนย์กลางมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อเป็นปัจจัยสนับสนุนการปฏิรูปประเทศด้านต่าง ๆ มีมหาอำนาจตะวันตกเข้ามาแทรกแซงได้มากกว่าที่เป็นอยู่ในขณะนั้น¹ หัวเมืองฝั่งตะวันตกมีศูนย์กลางทรัพยากรธรรมชาติสำคัญที่ทำรายได้ให้รัฐบาลปีหนึ่งเป็นจำนวนไม่น้อย การเก็บภาษีอากรจากศูนย์กลางให้มากขึ้นจึงเป็นมาตรการหนึ่งของรัฐบาลในการเพิ่มรายได้แผ่นดิน

ในระยะแรกรัฐบาลตั้งอำนาจการเก็บภาษีอากรเข้าสู่ศูนย์กลางขึ้น ลดอำนาจผูกขาดของเจ้าเมือง - เจ้าภาษีที่เคยมีมาแต่เดิมและเปลี่ยนฐานะเป็นเจ้าหน้าที่เก็บผลประโยชน์ของรัฐบาลโดยตรง และให้คาคอบแทนในรูปของเงินเคียนโดยอยู่ภายใต้อำนาจควบคุมดูแลของข้าหลวงเทศาภิบาล มาตรการดังกล่าวช่วยให้ผลประโยชน์ไม่รั่วไหลเป็นกำไรส่วนตัวของเจ้าเมือง - เจ้าภาษีดังที่เคยเป็นมา ทั้งยังมีการใช้ใบเสร็จรับส่งภาษีอากรทางธนาคารอย่างรัดกุมอีกด้วย ในระยะแรกที่มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายดังกล่าวรัฐบาลได้ปรับปรุงการเก็บส่วยและการผูกปิ่นควบคุมไปด้วย โดยคำนึงถึงการแก้ไขความเดือดร้อนของราษฎรเป็นหลัก เช่น อัตรากาเก็บที่ไม่แน่นอนและไม่ยุติธรรม, การเก็บเงินพิศัดที่กำหนด, การบีบบังคับของเจ้าพนักงานเพื่อหาประโยชน์ส่วนตัวและความเดือดร้อนจากการเกณฑ์แรงงาน ซึ่งภายหลังยกเลิกเปลี่ยนมาเป็นการเกณฑ์จ้างแทน

---

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงษาฯ และพระยาราชเสนา, เทศาภิบาล, หน้า 10 - 12.

การแก้ไขโลกในการจัดเก็บภาษีอากรและผลประโยชน์อื่น ๆ ของรัฐบาลนั้นมีได้ยกเลิกระบบผูกขาดเสียทั้งหมด แต่พยายามกระจายอำนาจการผูกขาดให้กว้างขวางออกไปในกลุ่มเอกชนโดยเฉพาะพ่อค้าจีน ดังจะเห็นได้ว่ารัฐบาลรับผิดชอบจัดเก็บภาษีอากรที่มีมูลค่ามากเองเพียง 5 ชนิด ส่วนการผูกขาดภาษีอากรอื่น ๆ มากล่าว่า 10 ชนิด ยังคงมีอยู่¹ โดยอนุญาตให้เอกชนประมูลแข่งขันกันแทนที่อยู่ในมือของเจ้าเมืองแต่เพียงผู้เดียว ซึ่งปรากฏว่าเจ้าภาษีนายอากรทั้งหมดเป็นคนจีน อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงวิธีจัดเก็บภาษีอากรด้วยวิธีดังอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางดังกล่าว ก่อให้เกิดความไม่พอใจในหมู่เจ้าเมือง-เจ้าภาษีหลายกลุ่ม ซึ่งเสียผลประโยชน์จากการผูกขาดแบบเดิม แต่มิได้เกิดเหตุจลาจลโดยไม่ถูกแทรกแซงจากอังกฤษ ซึ่งนับว่าเป็นโอกาสที่สำคัญสำหรับรัฐบาลไทย เพราะขณะนั้นรัฐบาลอังกฤษยังยึดถือนโยบาย "ไม่แทรกแซง" (non-intervention) มิฉะนั้นแล้วอังกฤษอาจฉวยโอกาสสนับสนุนเจ้าเมือง-เจ้าภาษีให้กระด้างกระเดื่องต่อรัฐบาลไทย การปรับปรุงนโยบายจัดเก็บภาษีอากรดังกล่าว ก็อาจนำไปสู่ผลกระทบที่เป็นอันตรายต่อความมั่นคงของประเทศ ซึ่งขัดกับนโยบายหลักของรัฐบาลขณะนั้น

ในระยะหลังรัฐบาลปล่อยให้เป็นที่ระงับของข้าหลวงเทศาภิบาล ในการปรับปรุงองค์ประกอบต่าง ๆ ที่สนับสนุนการขยายตัวโดยส่วนรวมของเศรษฐกิจ โดยมีได้ให้ความสนับสนุนจัดสรรงบประมาณหรือกำลังคนที่มีประสิทธิภาพ ผู้ช่วยเหลือข้าหลวงเทศาภิบาล ในเรื่องนี้มีมากเท่าที่ควร การปรับปรุงการคมนาคมและการสาธารณสุขประเภทต่าง ๆ เป็นความคิดริเริ่มและความสามารถของข้าหลวงเทศาภิบาลโดยตรง ในฐานะผู้หาทุนและแรงงานมาดำเนินการกิจการใดที่หารายได้ให้รัฐบาลมาก กิจการนั้นจึงจะได้รับความสนใจจากรัฐบาล เช่น การ

¹ กจข. ร.5 ค.14.4. ข/4, เรื่องเร่งเงินภาษีอากรที่ค้างตามหัวเมืองชายทะเล ตะวันตก (7 ธันวาคม ร.ศ. 110 - 20 พฤษภาคม ร.ศ. 111).

ออกพระราชบัญญัติเหมืองแร่คิงเพื่อจัดระเบียบลิขสิทธิ์ที่ดิน ทางน้ำและการขนส่งที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมเหมืองแร่ รวมทั้งการออกพระราชบัญญัติแรงงานจีนซึ่ง เป็นกำลังสำคัญในการทำเหมืองแร่ เป็นต้น จากลักษณะการดำเนินนโยบายดังกล่าว ทำให้บทบาทของข้าหลวงเทศาภิบาล มีความสำคัญต่อการปรับปรุงเศรษฐกิจโดยส่วนรวมของมณฑลสูงยิ่งมากขึ้น รัฐบาลเองก็ตระหนักถึงปัญหานี้ดี จึงคัดเลือกตัวเทศาภิบาลที่มีฐานอำนาจมั่นคงในท้องถิ่นแถบนี้ เพื่อเป็นกำลังดำเนินงานปรับปรุงงานด้านต่าง ๆ แทนรัฐบาลได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ (คอซิมบี๊) สมาชิกในตระกูล ณ ระนอง ซึ่งมีอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการปกครองเหนือชาวจีนกลุ่มอื่น ๆ ทางฝั่งตะวันตก นอกจากนั้นยังเป็นผู้ที่มีความสามารถและชำนาญ ในการค้าและการปรับปรุงการทำมาหากินของราษฎรให้กว้างขวางดังที่เคยมีผลงานเด่นชัด ครั้งเป็นผู้ว่าราชการเมืองครั้ง เมื่อมาเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลก็ได้ใช้แนวทางเดิมชักจูงให้ราษฎรในเมืองต่าง ๆ ใช้ที่ดินให้เป็นประโยชน์แทนที่จะปล่อยให้ร้างและคอยหาประโยชน์จากแร่คิงแต่เพียงอย่างเดียวรวมทั้งให้ความสำคัญต่อการปรับปรุงสาธารณูปโภคต่าง ๆ มากขึ้นด้วย

รัฐบาลเองโดยเฉพาะสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงทราบถึงข้อบกพร่องที่ไม่สามารถจัดหางบประมาณและเจ้าหน้าที่ที่มีความรู้ความสามารถทางเทคนิคต่าง ๆ เช่น นายช่าง ไปช่วยแบ่งเบาภาระของข้าหลวงเทศาภิบาล แต่ก็จำเป็นต้องปล่อยให้เป็นไปเช่นนั้นโดยอาศัยความสามารถเฉพาะตัวของข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นเครื่องมือแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เรื่องนี้มิใช่เป็นปัญหาเฉพาะทางฝั่งตะวันตกเท่านั้น ในมณฑลนครศรีธรรมราชรัฐบาลก็ต้องอาศัยความสามารถของข้าหลวงเทศาภิบาลจัดหาแรงงานและทุนปรับปรุงการคมนาคมและการชลประทานเพื่อการเกษตรในหัวเมืองแถบนั้น

นโยบายของรัฐบาลเริ่มเปลี่ยนแปลงอีกจากเป้าหมายที่มุ่งเพิ่มพูนรายได้แผ่นดินแต่เพียงประการเดียวมาเป็นการให้ความสนใจสนับสนุนการขยายตัวของเศรษฐกิจโดยส่วนรวมซึ่งได้แก่ การสร้างระบบคมนาคมที่มีมาตรฐาน และการสาธารณูปโภคอื่น ๆ ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวซึ่งเริ่มเห็นได้ชัดในตอนปลายรัชกาลที่ 5 มีสาเหตุสำคัญจากการที่

รัฐบาลถูกคำหิติเตียนจากพ้อคาและหนังสือพิมพ์อังกฤษในเศตรเทศเทอลเมนทว่ามุ่งแต่นำผลประโยชน์จากภาษีอากรมณฑลภูเก็ตเข้าไปใช้ในส่วนตัวกลาง มิได้แบ่งมาเป็นงบประมาณทำนุบำรุงมณฑลนี้เท่าที่ควรพั้ง ๆ ที่เป็นมณฑลซึ่งนำรายได้ให้รัฐบาลเป็นจำนวนมากหากไม่นับมณฑลกรุงเทพฯแล้ว มณฑลภูเก็ตทำรายได้ให้รัฐบาลมากที่สุดเกินหน้ามณฑลอื่น ๆ ทั้งหมด ชาวอังกฤษที่มีผลประโยชน์เกี่ยวข้องกับมณฑลนี้คือ ประกอบอุปสรรคในการประกอบธุรกิจและอุตสาหกรรมเหมืองแร่คิงุกโยเฉพาะอุปสรรคด้านการคมนาคมระหว่างเมืองต่าง ๆ และระหว่างเหมืองแร่ต่าง ๆ กับท่าเรือซึ่งยังต้องอาศัยช้างและเรือทำให้เกิดความล่าช้าและผู้ประกอบการต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงเกินกว่าที่ควร จึงบีบบังคับรัฐบาลไทยให้เร่งรัดปรับปรุงการสาธารณูปโภคต่าง ๆ ให้ทันสมัย ถ้ารัฐบาลไม่ทำเอง รัฐบาลอังกฤษว่าจะยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องกับดำเนินการแทนเรื่องนี้ทำให้รัฐบาลไทยมีความวิตกเกรงรัฐบาลอังกฤษจะเข้าแทรกแซง จึงตั้งคณะกรรมการสำรวจและวางแผนพัฒนาหัวเมืองฝั่งตะวันตก รวมทั้งได้อนุมัติงบประมาณเฉพาะเพื่อการโยธาในมณฑลภูเก็ตอีกจำนวนหนึ่งและจัดหานายช่างที่มีความรู้ความชำนาญไปช่วยดำเนินการ คณะกรรมการดังกล่าวปฏิบัติงานได้ไม่นานก็หยุดชะงักลง เพราะสิ้นรัชกาลและไม่ได้มีการทำงานสืบต่อมาอีก ถ้ารัฐบาลให้ความสำคัญต่อรายงานของคณะกรรมการและดำเนินนโยบายพัฒนาหัวเมืองฝั่งตะวันตกอย่างจริงจังต่อเนื่องมาโดยตลอด ก็คงจะเป็นผลคือต่อเศรษฐกิจโดยรวมของมณฑลนี้ แต่เมื่อการทำงานของคณะกรรมการดังกล่าวยกเลิกไป งานพัฒนาการคมนาคมและการสาธารณูปโภคอื่น ๆ ในมณฑลภูเก็ตจึงตกเป็นภาระของข้าหลวงเทศาภิบาลต่อมา เช่นเดิม นโยบายของรัฐบาลสมัยรัชกาลที่ 5 ที่เริ่มเปลี่ยนไปในทางที่ดีดังกล่าวจึงเป็นไปเพียงชั่วคราวและไม่ได้ผลเท่าที่ควร

การใช้นโยบายต่าง ๆ ทั้งที่เป็นนโยบายหลักของรัฐบาลและเป็นนโยบายเฉพาะตัวของข้าหลวงเทศาภิบาลเช่นพระยารัชฎานุประดิษฐานั้น ส่วนใหญ่ได้รับแนวทางมาจากอังกฤษ ที่เห็นได้ชัดคือการจัดเก็บภาษีอากรโดยให้ผู้ว่าราชการเมืองรับผิดชอบในฐานะเป็นเจ้าของหน้าที่ของรัฐบาลโดยตรงและให้เงินเดือนแทนส่วนลดต่างๆนี้ รัฐบาลนำมาใช้ทั้งในมณฑลภูเก็ต มณฑลนครศรีธรรมราช และมณฑลชุมพร โดยรับแบบอย่างจากอังกฤษเพราะรัฐบาล

ต้องการปรับปรุงประเทศตามแนวตะวันตก เพื่อหวังผลทางการเมืองระหว่างประเทศให้ได้ อังกฤษหรือมหาอำนาจตะวันตกอื่นๆ ถือเป็นข้ออ้างกล่าวโจมตีได้ สำหรับแนวทางปรับปรุงกฎหมายและควบคุมแรงงานเหมืองแร่คีนุก รัฐบาลกริบเอาวิธีการของอังกฤษที่ใช้ในเสครเทศเทอลเมนต์เช่นเดียวกับระบบเงินตราการลงทุนและการค้าขายแร่คีนุกและสินค้าอื่นๆ รวมทั้งการเก็บภาคภาคหลวงซึ่งถือราคาคีนุกที่ปิ้ง เป็นเกณฑ์ควยสิ่งเหล่านี้ ล้วนเป็นอุปสรรคสำคัญขัดขวางการขยายตลาดส่งออกของคีนุกในภูมิภาคนี้อย่างมาก เห็นได้ชัดจากความล้มเหลวในการส่งคีนุกไปขายสหรัฐทั้งที่การค้าขายคีนุกที่นั่นกำลังขยายกว้างขวางไป ตามการขยายตัวของอุตสาหกรรมกระป๋องและแผนเหล็กอาบคีนุกกันสนิมเพื่อใช้ในอุตสาหกรรมอื่น ๆ แม้กงสุลไทยที่อเมริกาจะได้พยายามติดต่อให้ไทยเปิดตลาดคีนุกที่นั่น แต่ก็ล้มเหลว เนื่องจากพ่อค้าจีนที่มากำเนินกิจการอยู่ในเขตนั้น ไม่สนใจจะเปลี่ยนตลาดและคงจะถูกขัดขวางจากเจ้าของทุน ซึ่งต้องการรักษาอิทธิพลของตนในตลาดคีนุกที่สิงคโปร์และปิ้ง หากเปลี่ยนหรือขยายออกไปผู้ขายย่อมมีอำนาจต่อรองราคาสูงขึ้น พึ่งยังอาจทำให้ปริมาณแร่คีนุกที่เคยได้รับในตลาดสิงคโปร์และปิ้งลดลงด้วย ดังนั้นการขยายตลาดคีนุก ซึ่งจะเป็นผลดีต่อรัฐบาลและผู้ประกอบการในเขตลฎกเกิดจึงไม่ประสบความสำเร็จ อิทธิพลของอังกฤษยังมีส่วนเร่งรัดให้รัฐบาลเปลี่ยนแปลงนโยบายไปให้ความสำคัญกับการปรับปรุงองกรณ์ระดอบอื่น ๆ ที่สนับสนุนการขยายตัวโดยส่วนรวมของเศรษฐกิจมณฑลนี้ด้วย แม้จะได้ผลไม่มากนัก เพราะเป็นช่วงปลายรัชกาลแล้วก็ตาม อิทธิพลของอังกฤษในเรื่องนี้ จึงนับว่าเป็นผลกระทบที่ติดต่อเศรษฐกิจมณฑลนี้ประการหนึ่ง นอกจากนั้นการที่มณฑลนี้ อยู่ใกล้ชิดกับเมืองมลายูในเขตอิทธิพลของอังกฤษ ซึ่งมีลักษณะเศรษฐกิจขึ้นอยู่กับอุตสาหกรรมเหมืองแร่คีนุกเช่นกัน เป็นเครื่องเปรียบเทียบที่เห็นได้ชัดว่า ผู้ลงทุนทำเหมืองแร่พอใจเลือกขยายการลงทุนในหัวเมืองเขตอิทธิพลของอังกฤษมากกว่าในเขตไทย เพราะมีการสาธารณูปโภคที่ทันสมัยกว่าสามารถอำนวยความสะดวกและลดค่าใช้จ่ายในการขนส่งเครื่องมือ ไปยังบริเวณเหมืองและขนแร่คีนุกออกมาสู่ท่าเรือ ได้ดีกว่าในเขตไทย เรื่องนี้จึงเป็นแรงกระตุ้นให้รัฐบาลเบี่ยงเบนนโยบายเศรษฐกิจ มาทางด้านการพัฒนาการสาธารณูปโภค ในหัวเมืองแถบนี้ อย่างจริงจังมากขึ้น

หากพิจารณาถึงผลรวมที่ก่อให้เกิดความนโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาล และที่เป็นนโยบายเฉพาะตัวของข้าหลวงเทศาภิบาลเองแล้ว จะเห็นได้ว่ามีเรื่องที่จะปรับปรุงแก้ไขถูกมองข้ามไปหลายเรื่องที่สำคัญ เช่น การพัฒนาเทคนิคในอุตสาหกรรมเหมืองแร่ การรักษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติการประมงและการศึกษา เป็นต้น

สำหรับการพัฒนาเทคนิคในอุตสาหกรรมเหมืองแร่ นั้น รัฐบาลถือเป็นเรื่องของเอกชน จึงมีใจจัดหน่วยงานเฉพาะ ที่ให้ความรู้ทางเทคนิคการทำเหมือง ก้าวไกลไปกว่าแบบพื้นเมืองซึ่งชาวจีนนิยมมาแต่เดิม หน่วยงานเกี่ยวกับการควบคุมเหมืองแร่ที่มีอยู่ ก็ขาดเจ้าหน้าที่ๆ มีความรู้ความสามารถเพราะรัฐบาลไม่มีนโยบายลงทุน ในการเพิ่มขีดความสามารถด้านนี้ของข้าราชการอย่างจริงจัง พวกที่ส่งไปเรียนเพิ่มเติมในต่างประเทศ ก็มีจำนวนน้อยและไม่ทันกับความต้องการ เมื่อถึงต้นเอ็ดเวิร์ด ที. ไมล์ (Captain Edward T. Miles) เริ่มนำเรือซุกเข้ามาใช้เป็นคนแรก รัฐบาลก็มีใจให้การสนับสนุนหรือส่งเสริมให้ชาวเหมืองอื่นใช้ทั้งๆ ที่การใช้เรือซุกสามารถเพิ่มปริมาณการผลิตได้เป็นจำนวนมาก นอกจากนี้รัฐบาลยังไต่ละเลยด้านอื่น ๆ เกี่ยวกับเหมืองแร่ อีก เช่น มิได้กำหนดมาตรการที่เหมาะสม เพื่อป้องกันมลภาวะอันเกิดจากรังสีจากต่างประเทศ ทำให้เกิดปัญหาต่อเนื่องในรัชกาลต่อ ๆ มา และมีได้มีมาตรการในอารักขา สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่เสียหายจากการทำเหมือง เช่น ปัญหาคินจิด ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้อีก รวมทั้งทางน้ำขึ้นซึ่งอาจกำหนดให้เจ้าของเหมืองรับผิดชอบบูรณะ หรือจ่ายเงินค่าธรรมเนียม ทดแทนสภาพธรรมชาติที่เสียไป

ส่วนการประมงนั้น ไม่ปรากฏว่ารัฐบาลหรือข้าหลวงเทศาภิบาล มีนโยบายปรับปรุงเรื่องนั้นแต่อย่างใด คงปล่อยให้เป็นไปตามบุญตามกรรมเพราะมีชาวซีพีที่ทำเงินให้กับรัฐบาลมากนัก และผู้ประกอบการก็มีจำกัดเพียงในหมู่ชาวน้ำหรือชาวเล ราษฎรทั่วไปประกอบการประมงเพียงชั่วคราวชั่วครว เมื่อรายได้จากการรับจ้างทำเหมืองหรือการเกษตรลดลงเท่านั้น ความจริงมณฑลภูเก็ตอยู่ริมมหาสมุทร ได้เปรียบในเรื่องภูมิประเทศ สามารถออกจับปลาทำการประมงได้เกือบทุกเมือง แต่ประชาชนไม่นิยมเพราะรายได้ต่ำ ขณะที่ราษฎรในมณฑลนครศรีธรรมราช เช่น พัทลุงและสงขลาทำการประมงได้มากเป็นรายได้สำคัญ

ประเภทหนึ่ง จึงนำเสียดายที่รัฐบาลมองข้ามความสำคัญของกิจการประมงไป ซึ่งหากได้
รับการสนับสนุน ก็คงนำรายได้มาให้รัฐบาลไม่น้อย และยังเป็นประโยชน์ในเรื่องการขยาย
อาชีพของราษฎร ให้กว้างขวางออกไปด้วย

การศึกษาเป็นอีกเรื่องที่จะต้องกล่าวถึง รัฐบาลถือว่าการศึกษาไม่ใช่ปัญหาที่
ด่วนเท่าปัญหาอื่น ๆ จึงไม่ได้ลงทุนทางการศึกษาในหัวเมืองอย่างจริงจัง ทั้ง ๆ ที่การ
ศึกษาเป็นการลงทุนซึ่งได้ผลดีทางเศรษฐกิจอย่างคุ้มค่าในระยะยาว แต่ปล่อยให้เป็นการระ
ของพระสงฆ์ โครงการสร้างโรงเรียนและจ้างครูที่ได้มาศึกษา มาสอนนั้น ส่วนใหญ่เป็น
ผลงานของข้าหลวงเทศาภิบาลซึ่งเป็นประโยชน์ต่อผู้มีฐานะดี เช่น ครอบครัวพ่อค้าจีนหรือ
นายเหมือง รัฐบาลได้ส่งพระไพศาลศิลปศาสตร์ไปวางแผนการศึกษา โดยใช้หลักสูตรของ
กระทรวงธรรมการควบคุมไปกับการสอนภาษาจีน แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายในระยะปลายรัชกาลเสียแล้ว
การแก้ปัญหาทางการศึกษาในมณฑลภาคตะวันตกนี้จึงไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร

จากการสรุปวิเคราะห์ข้างต้น จะเห็นได้ว่ารัฐบาลมุ่งสร้างเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ
เศรษฐกิจ โดยการตั้งอำนาจควบคุมภาษีอากรผลประโยชน์เข้าสู่ส่วนกลาง (Centralization)
ให้รัดกุมมากขึ้นนั้น เป็นการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่เหมาะสมกับสถานการณ์ของประเทศ
เพราะกำลังถูกคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษซึ่งสนใจผลประโยชน์
ทางเศรษฐกิจในหัวเมืองแถบนี้อย่างยิ่ง การตั้งอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ทำให้
รัฐบาลมีปัจจัยสนับสนุนการปฏิรูปประเทศด้านต่าง ๆ ตามแบบตะวันตกมากขึ้น และสามารถ
แก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าในส่วนท้องถิ่นได้รวดเร็วกว่าเดิม แต่ก็ยังคงต้องตกอยู่ใต้อิทธิพล
นิยมทางเศรษฐกิจของอังกฤษโดยผลของปฏิญญาฉบับไทย-อังกฤษ พ.ศ. 2440 และเงื่อนไข
ต่าง ๆ ของเมืองท่าปิ้งและสิงคโปร์ รัฐบาลควรจะใช้ประโยชน์จากข้อเสนอของกงสุล
ไทยที่สหรัฐ ในการขยายตลาดส่งออกฝิ่น เพื่อถ่วงดุลย์กับอิทธิพลทางเศรษฐกิจของอังกฤษ
โดยจัดองค์การรับผิดชอบสนับสนุนพ่อค้าผู้ส่งออก เพื่อช่วยอำนวยความสะดวกในด้านความรู้
ข้อมูล และวิธีการส่งออกโดยตรง แทนที่จะปล่อยให้เป็นการระของข้าหลวงเทศาภิบาล

และพ่อค้าเอกชนซึ่งชำนาญแต่การส่งออกไปยังปีนังและสิงคโปร์

อย่างไรก็ตามนโยบายเศรษฐกิจที่มีต่อหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตกยังเน้นแต่เพียงการจัดเก็บภาษีอากร รัฐบาลควรให้ความสำคัญกับการปรับปรุงประสิทธิภาพในการผลิตค้าต่าง ๆ ให้กว้างขวางขึ้น เช่น กิจการเหมืองแร่ที่บุก การเกษตร ปศุสัตว์ การประมง ในด้านเทคนิคการผลิต การจัดระเบียบในกิจการนั้น และการคมนาคมขนส่ง รวมทั้งควรใช้ประโยชน์จากระบบการคิงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง วางโครงการปรับปรุงการสาชาญุโภคที่จำเป็นและมีผลต่อการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตระยะยาว นอกจากนี้รัฐบาลควรกำหนดการขยายขอบเขตของนโยบายให้กว้างขวางและต่อเนื่องกัน มิใช่ขึ้นอยู่กับความสามารถเฉพาะตัวของข้าหลวงเทศาภิบาล ซึ่งแม้จะอยู่ในฐานะผู้รับมอบอำนาจจากส่วนกลาง แต่ก็ทำให้การดำเนินนโยบายขาดเอกภาพ ขณะเดียวกันก็ควรคำนึงถึงการจัดสรรการใช้ทรัพยากร เช่น ที่บุก และที่ดินเพื่อการเกษตรอย่างมีประสิทธิภาพ ให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาสภาพการจ้างของแรงงาน แทนที่จะให้ความสำคัญเฉพาะปัญหาของเจ้าเมือง ซึ่งเป็นทางหนึ่งที่จะเพิ่มผลผลิต และนำรายได้มาให้รัฐบาลในระยะยาวได้คือที่ว่าที่เป็นอยู่

ผลการศึกษาวิเคราะห์นโยบายเศรษฐกิจหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สามารถนำไปเป็นแนวทางศึกษาค้นคว้านโยบายเศรษฐกิจโดยส่วนรวมของรัฐบาลในรัชกาลนี้ รวมทั้งนำไปศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทางเศรษฐกิจของหัวเมืองภาคใต้อื่น ๆ เช่น มณฑลนครศรีธรรมราช และมณฑลชุมพร นอกจากนี้ยังได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะเฉพาะเกี่ยวกับเศรษฐกิจในหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตก ระบบการจัดเก็บภาษีอากร บทบาทของกลุ่มอิทธิพลทางเศรษฐกิจในท้องถิ่น การควบคุมแรงงานจีน รวมทั้งความสำคัญของการปรับปรุงระบบสาชาญุโภคที่มีต่อผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจในท้องถิ่นนั้น ความรู้ความเข้าใจเหล่านี้เป็นบทเรียนทางประวัติศาสตร์ ที่สามารถนำไปประยุกต์เป็นแนวทางบางประการในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจในท้องถิ่นฝั่งตะวันตกได้เหมาะสมควรต่อไป